

ЮВІЛЕЇ

Тетяна Дзюба

•

«І ТЕБЕ ВЖЕ ОЦЕ НЕ ПОБАЧУ, МІЙ КРАЮ КОХАНІЙ...»

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ І ЧЕРНІГІВЩИНА

«Двадцять п'ять літ минуло від смерті Куліша — письменника, який сам один написав більше ніж усі його попередники, почавши від Котляревського, а ідейних горизонтів отворив більше, ніж судилося опанувати їх зором духа всім українським письменникам до найновішої доби... тільки людське туподумство заслонує його велику творчість перед широкими кругами загалу».¹ І тепер, у соті роковини від дня смерті Куліша, це поцінування праці митця не є перебільшенням з тією різницею хіба, що цікавість до його спадщини вдовольнити може кожен. Та, незважаючи на величезну кількість студій, химерна постать письменника і надалі залишається «нерозгаданою загадкою»² для сучасників і нащадків. Пошук «пожаданого ключа розуміння»³ триває...

Життєвий шлях Пантелеймона Омельковича Куліша нерозривно пов'язаний з нашим краєм. 27 липня 1819 р. — народився в м. Воронежі Глухівського повіту на Чернігівщині (нині це Сумська область). 1834 р. — вийшов з п'ятої «кляси» Новгород-Сіверської гімназії. 1837—1838 рр. — канцелярський урядовець в Ніжинському лицейному училищі князя Безбородька. 1847 — одруження з Олександрою Михайлівною Білозерською в с. Оленівці під Борзною. 1870—1873 рр. — переговори з братами Білозерськими про купівлю хутора Мотронівки (неподалік тієї ж Оленівки). 1885 р. — пожежа у Мотронівці, під час якої згоріла бібліотека Куліша, його переклад Біблії, частина рукописів.

Ця хронологічна канва — лише рихтування міцних, багаторівневих і різнобічних взаємин письменника з Чернігівщиною. Тут жили його меценати — поміщики В. Тарновський, Г. Галаган, коштом яких вийшли «Записки о Южной Руси», «Чорна рада», «Проповіді Гречулевича», «Грамматка». Неодноразово гостював Пантелеймон Омелькович у Сокиринцях та Качанівці. Важко переоцінити епістолярію Куліша, адресовану землякам. Як відзначав Юрій Шевельов: «Поміж його сучасниками на Україні листи Куліша унікальні своїм темпераментом, своєю філософією і своїм стилем (високим)».⁴ У них майже відсутні описи побутового характеру, абсорбовані всі головні ідеї (суспільно-політичні, філософсько-естетичні) художника слова і мислителя. Епістолярний жанр у Куліша наближається до літературного, у листах порушено чимало літературознавчих проблем. Власне, якщо і не вдалося Кулішеві втілити ідею фікса, — витворити українську націю, то для створення її фікції — нації літературної — він, дійсно, зробив чимало.

До Г. Галагана, 1857, лютого 9. Из С.-Петербурга. «Не дивуйтесь словам моїм про великі надії на народ український. Погляньте на його історію: чого не перебув він, які недолюдки з його не знущались! А в його більше людськості осталося, ніж у москаля і ляха». В контексті порівнянь позитивних героїв, створених українськими та російськими письменниками, Куліш робить спробу розкрити особливості української ментальності, національного сприймання та світорозуміння на досить цікавому прикладі: «...порівняємо ж ми і московське благочестіє з нашим. Чи бачите, що таке були в старій Московщині монастирі? Іван Мучитель утікає туди од своєї душевної тривоги... «Прийду к вам, преступник окаянный». Старі люде ідуть туди на спокій вмирати; саджають туди, як у темницю, жінок і дівчат... Монастир — та ж могила. У нас він був те ж саме щодо втікання од миру і його напастей, та втікши туди, чоловік зараз брався за діло: він був друкар, він був учитель, він виходив на місію і од села до села, робом христовим і апостольським, благовістував Божю правду. Не могилою був монастир южноруський: козацьке отамання виходило з монастирів і слово чернечої науки в діло перетворило».⁵

До слова, козакофілія Куліша зміниться з часом козакофобією. У критичних поглядах на Січ він — попередник історіософа В. Липинського, який виступав проти ідеалізації Січової громади, вбачаючи у свідомості українського козацтва елементи анархізму, схильність до руйнівництва, зневаги до традицій тяглого населення.

Але то буде пізніше, а майже одночасно із згаданим листом, отримує кореспонденцію ще один сокиринський адресат Куліша — кобзар Остап Вересай. 10 грудня, 1856 просить Куліш помолитись за нього: «Може Бог твою молитву почує скоріше, ніж нашу панську».⁶ Іноді підмагає ірниківі кількома карбованцями.

Стосунки Куліша з людьми не відзначалися тривкістю. Шкодили їм самолюбство, егоцентризм, індивідуалізм, різкість «несамовитого Панька». Але із чернігівцем С. Носом Куліша поєднувала напрочуд багаторічна приязнь.

«Український гурток у Чернігові був міцненький. Було тут багато молоді, настроеної також романтично, як і Ніс. Отже, явочним порядком заснований був так званий «Носівський курінь», щось подібне до українського клубу. До «куреня» вступити було вільно кожному, аби тільки він одягавсь у народне вбрання та розмовляв народною мовою».⁷

С. Носу звіряє мотронівський відлюдько візію майбутнього сприйняття своєї особи: «Настане час, як не буде нас, що повинишпорюють і посписують усяку всячину нашу та й дивуватимуться: що як сі люде в такій темряві працювали і при такому темрявому світлі писали?».⁸

Не лише писали, а й публікували свої твори. Куліш, зокрема, вміщував деякі з них у «Черниговском листке», який редагував Леонід Глібов. Саме тут з'явилися і програмні поезії «До кобзи» та «Заспів».

Чернігівщина була для Куліша внутрішньою імміграцією — до втілення на практиці ідеалу хутірного побуту він вдавався зазвичай у критичні хвилини, коли не складалося життя у столиці. Після остаточного переїзду до Мотронівки, перейменованої на честь дружини у Ганнину Пустинь, хутір стає штабом, звідки невтомний діяч намагається здійснювати свої грандіозні проєкти. Тут він сягає духовних вершин, перекладаючи Шекспіра, Гете, Байрона, Біблію...

Однак повернемось до епістолярних зв'язків Куліша. Дослідник Віктор Петров дотепно зауважив, що подвоїти чи потроїти кохання для Куліша означало подвоїти чи потроїти листування. Не розриваючи шлю-

бу, Куліш пережив і кілька захоплень, пов'язаних із сіверянською землею.

Линовицька панночка Маня де Бальмен нагадала Кулішеві героїню його «Орисі», проглядалася схожість і з Музою літератора, богиня поставала в уяві письменника соромливою юнкою, шляхетною і роботящою водночас. Близькою виявилася Маня й до ідеалу української дівчини, й до милих серцю Куліша образів сентиментального Квітки-Основ'яненка. Для педагогічного кохання (у розумінні митця любити адекватне виховувати) кращого матеріалу — годі шукати.

Зовсім неподібно до згаданої симпатії зачарування Лесею Милорадович, красунею із Калюжинець, що неподалік Прилук. Леся відповідає всім попереднім вимогам, без яких важко викликати зацікавленість Куліша: україномовність, прихильність до українських традицій, незіпсованість салонними манерами. Понад це — у неї чудове сопрано і співає панночка українських пісень, що для Куліша надзвичайно суттєво.

Їх роман — мелійний. Залюбленість у пісню ототожнюється із закоханістю у дівчину. Для епохи романтизму мелійні романи — не рідкість, варто лише згадати Тургенева й Поліну Віардо, Аліну й Костомарова.

Як уже відзначалось, на свій статус одруженого чоловіка Куліш не надто вважає, статус об'єкта уваги його також не вельми турбує, тому не чинить спротиву почуттям до Параски Глібової — дружини письменника Леоніда Глібова, котру у молоді роки спіткала доля Шевченкової Катерини.

Куліш досліджує кохання, як явище, намагається збагнути його механізм, сподівається зазнати і в старощах.

На хуторі Ганнина Пустинь втілюється ідеал любові двох літніх людей:

Я знав тебе маленькою, різвою,
І буде вже тому з півсотні літ.
Ми бачили багацько див з тобою,
Ми бачили і взнали добре світ,
Боролись ми не раз, не два з судьбою.
І в боротьбі осипався наш цвіт.
Од світу ми прегордого відбились,
Та в старощах ще краще полюбились.⁹

* * *

Сто років тому, письменникові, який більшу частину життя розвінчував міф козацтва, труну вкрили червоною китайкою — за старим козацьким звичаєм. Це був перший посмертний парадокс. Із часом їх ставало дедалі більше. А «пожаданий ключ розуміння»? — Близький і невловимий, мов фата моргана.

Джерела та література:

1. Шурат Василь. Філософічна основа творчості Куліша. — Львів, 1922. — С. 1, 4.
2. Сфремов Сергій. Історія українського письменства. — Мюнхен, 1989. — Т. 11. — С. 55.
4. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. — Нью-Йорк — Торонто, 1984. — С. 21.
5. Ibidem. — С. 96.
6. Ibidem. — С. 87.
7. Микола Левченко. До листування П. О. Куліша з П. Глібовою // Записки Іст. Філ. Відділу ВУАН. — 1927. — Кн. X. — С. 294.
8. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. — Нью-Йорк — Торонто, 1984. — С. 260.
9. «Чолом доземний мій же таки знаній», Куліш Пантелеймон // Твори в 2 томах, — К, 1989. — Т. 1. — С. 232.